

Wagner aan de Noordzee:

160 jaar Wagnertraditie in Nederland (5)

door Leo M. Cornelissen.

De periode 1940 – 1960: de 2^e Wereldoorlog en de eerste naoorlogse jaren

‘De oorlog’ zoals wij nog altijd zeggen, is ongetwijfeld de bitterste periode die ons land de afgelopen twee eeuwen heeft meegemaakt. Ook de drie maal zo lange wederopbouwfase van 1945 tot 1960, is voor onze ouders en grootouders een tijd van grote ontbering geweest. Welke plaatsen de cultuur, Wagner en zijn muziek daarbij ten deel vielen, treft u aan in deze 5^e aflevering van ‘160 jaar Wagnertraditie in Nederland’, over de periode vanaf mei 1940 tot circa 1960 wanneer de Wagnervereeniging haar activiteiten beëindigt.

Het al zo’n 125 jaar neutrale Nederland had, ondanks al het toenemende politieke gekrakeel in Europa, goede hoop dat zo te kunnen houden. Dat was tijdens de 1^e Wereldoorlog ook het geval geweest. Die neutraliteitspolitiek leidde er ook toe dat zich in die 30-er jaren heel wat joodse en andere kunstenaars, musici en intellectuelen, die Duitsland waren ontvlucht, in ons land onderdak hadden gevonden. Het landsbestuur destijds hoopte zijn positie veilig te stellen door maar niet al te kritisch te zijn tegenover het steeds agressiever wordende buurland. In 1939, het jaar dat de 2^e Wereldoorlog daadwerkelijk, maar wel aan de oostzijde van Duitsland, begon, leefden wij hier op de bestaande voet verder. Zo ook in de kunsten. We zagen al hiervoor dat naarmate de dertiger jaren vorderden, het Duitse Nationaal-Socialistische bewind zich langzaam maar zeker met het beleid van de in ons land toonaangevende Wagnervereeniging wilde bemoeien maar dat die behoedzaam haar eigen weg vervolgde. In maart 1939 bracht de Wagnervereeniging zelfverzekerd Hindemiths *Mathis der Maler* uit en voerde de kersvers opgerichte Nederlandsche Opera Stichting in december met *Die Zauberflöte* haar eerste opera op.

De grote cultuurplundering tijdens de 2e Wereldoorlog

Door de ‘*Westfeldzug*’ in mei 1940, de militaire invasie waarin Nederland, België en Frankrijk onder de voet werden gelopen, was de oorlog toch ook hier een feit. De militaire agressie werd al snel gevolgd door een culturele. In juli 1940 werd de ‘*Einsatzstab Reichsleiter -Alfred- Rosenberg*’ (ERR) ingesteld. Hoofdtaken waren de opsporing, inbeslagname en het naar Duitsland afvoeren 1^e: van belastend materiaal, archieven en bibliotheken, betreffende, of van, joden, vrijmetselaars en politieke tegenstanders en 2^e: van artistiek en cultureel eigendom van oorspronkelijk Duitse origine in archieven, bibliotheken en musea. (35) Al snel betrof deze aanpak ook particuliere collecties en persoonlijke bezittingen van gevluchte joden en andere tegenstanders. Het optreden van de genoemde organisatie, gebaseerd op rechtstreekse Führerbefehle (36) en ondersteund door het gehele staatsapparaat van het Derde Rijk, werd de grootste kunst- en cultuurroof uit de geschiedenis ooit. Een van de afdelingen van de ERR was de Sonderstab Musik, waarvan het misdadige mandaat luidde: “*Dieser Sonderstab befasst sich auf Grund der beiden Führerbefehls und eines Sonderauftrages des Reichsministers Dr. Goebbels an den Leiter des Sonderstabs (37) mit der Sicherstellung herrenlosen Musikmaterials aus jüdischen und freimaurerischen Besitz und mit der Feststellung aller Musikhandschriften deutscher Herkunft in den westlichen besetzten Gebieten. [] Ausser wertvollen Notenhandschriften wurden Notenmaterial, kostbare Musikinstrumente, Schallplatten und deutsch-feindliche Korrespondenz von Musikkritikern sichergestellt.*” (38) “*Herrenlos*” was het gangbare eufemisme voor de bezittingen die door gevluchte of gedeporteerde slachtoffers moesten worden achtergelaten, en “*sicherstellen*” betekende onteigening en inbeslagname.

De Sonderstab Musik gold al binnen een paar maanden als de meest roofzuchtige Duitse organisatie, niet alleen van musicalia maar ook van overige kostbare goederen, tot complete inventarissen aan toe. Hoewel het alle bezette gebieden in West-Europa betrof, werd de roof gestart in Frankrijk omdat daar het meest waardevolle cultuurbezit werd verwacht en ook als wraak voor de grote Franse kunstdiefstallen destijds door Napoleon en de vernedering van de 1^e WO. De in Frankrijk in beslag genomen en via talloze treinladingen naar Duitsland versleepte hoeveelheden kunst- en cultuurgoederen, en ook meubilair, zowel uit privaat als staatsbezit, waren van een totaal ongekennde en onvoorstelbare omvang.

DUITSE SPOT IN METAAL GEGOTEN: DIE FLIEHENDEN HOLLÄNDER

1940 - Duitse penning ter viering van de geschonden neutraliteit en de militaire bezetting van Nederland door Duitse troepen.

Ontwerp: Karl Goetz – **Materiaal:** Gematteerd Zink – **Diameter:** 3,6 cm – **Productie:** Bayerische Hauptmünzamt, München



Voorzijde: de door de lucht, naar links (richting Engeland), vluchtende koningin met een gebroken tulp in haar hand en drie leden van de Nederlandse regering, daaronder een oorlogslandschap met brandende velden en windmolens, waarvan één met wieken in de vorm van een swastika; tekst langs de bovenrand: DIE FLIEHENDEN HOLLÄNDER

Keerzijde: het Nederlandse rijkswapen met klimmende leeuw, afgedekt met een

(fantasie)kroon, links en rechts daarvan een tulp, daaronder een banderol met de Nederlandse wapenspreuk: JE MAINTIENDRAI; tekst langs de bovenrand: NIEDERLANDS NEUTRALITÄT, voortgezet langs de onderzijde: UND ENDE 10..15 MAI 1940

(foto L.M. Cornelissen)

De cultuurroof in Nederland

In Nederland begon de Sonderstab Musik zijn werkzaamheden in september 1940 (39). De openbare en particuliere boeken-, kunst- en muziekcollecties werden direct uitvoerig onderzocht. Ons land was weliswaar kleiner dan Frankrijk, maar ook hier ging het om omvangrijke hoeveelheden boeken, archieven, muziekboeken, bladmuziek, muziekinstrumenten, schilderijen en overige kunstvoorwerpen. Die werden in beslag genomen en naar Duitsland afgevoerd. Lag het accent van de roof in Frankrijk vooral op kunst(voorwerpen), in ons land ging het, behalve om de Hollandse schilderkunst, vooral om ons historisch rijke boekenbezit, waaronder ook muziekboeken en bladmuziek. Aanvankelijk gericht op joods bezit, maar al snel betrof het elke verzameling van enige waarde. Hele instituuetscollecties werden en bloc per goederenwagon afgevoerd. Om die hoeveelheden te verwerken beschikte men over tientallen opslagplaatsen in het land, vooral in Amsterdam. Zo had bijvoorbeeld het kantoor aan het Rokin, aldaar, in juni 1943 zo'n 700.000 à 800.000 boeken te verwerken, waaronder veel muziekliteratuur en bladmuziek. Alleen al in 1943 werden meer dan 150 kratten met muziekinstrumenten, muziekliteratuur, partituren, bladmuziek en manuscripten verzonden naar diverse Duitse bestemmingen. De vele in beslag genomen vleugels, piano's, klavecimbels en spinetten werden volgens een andere procedure op transport gesteld: onverpakt, want er was geen tijd, materiaal en geld voor om het zorgvuldig te doen.

Deze aanslag op ons muzikale erfgoed zal velen onbekend zijn, evenals het feit dat Nederland, sinds Sweelinck, zoveel van deze muzikale cultuur-historische rijkdommen bezat.

Zoals te verwachten werd, in 1942, ook het kantoor van de Wagnervereeniging doorzocht en werden er goederen, alsmede de correspondentie en de boekhouding, geconfisqueerd. In 1943 werd ook Paul

Cronheims privécollectie boeken en bladmuziek, waaronder zijn Wagnerliteratuur, in beslag genomen en afgevoerd. Ook de bij hem aanwezige persoonlijke correspondentie werd meegenomen.

In 1944 werd de, in de kelders van theater Carré verborgen gehouden, theatercollectie Van Lier van zo'n 10.000 boeken ontdekt en als een '*geschlossenen Sammlung holländische Bühnenwerke, Opera's und Singspiele des 18. und 19. Jahrhunderts*' in 49 kisten 'abtransportiert'. (40)

De literatuur over dit onderwerp volgend zijn er naar schatting gedurende de oorlog vanuit Nederland ten minste 3.500 kratten boekzendingen verzonden. De in Duitsland ontvangen goederen waren bestemd voor lokale en staats-onderwijsinstituten, de NSDAP-hogeschool, onderzoeksorganisaties en allerlei musea, waaronder het toekomstige Führermuseum. Ook verdween er heel wat moois en nuttigs naar Nazifunctionarissen privé. De aanvoer was echter te overstelpend om alles tijdig te kunnen sorteren en bestemmen, zodat de opslagplaatsen rond Berlijn en elders overvol raakten, terwijl de geallieerde bombardementen steeds frequenter werden. Daarom werd voor de opslag uitgeweken naar meer oostelijk gelegen plaatsen in Duits bezit, zoals in Silezië. Door die bombardementen en andere oorlogshandelingen is een groot deel van de geroofde cultuurgoederen vernietigd, lokaal opnieuw geroofd en zijn ook grote delen ervan, als tot op heden onbekende oorlogsbuit, in Russische handen terecht gekomen.



Interieur muziekkamer van C.J. Bunge's voormalige landhuis Kareol in Aerdenhout.

Een dergelijk lot trof ook de Wagnerverzameling en de unieke inventaris van landhuis Kareol in Aerdenhout, van de in 1934 overleden voorzitter van de Wagnervereeniging, de mecenas Carl Julius Bunge. De Duitse familie van zijn in 1941 onverwacht overleden universele erfgename, had de complete inboedel (inclusief de nog aanwezige kolen in de kelder!) opgeëist. Kort na aankomst daarvan op het spooreplacement van Wuppertal is het totale transport bij zo'n luchtbombardement in vlammen opgegaan. (41)

Uiteindelijk is er van al het geroofde na de oorlog maar een beperkt gedeelte teruggekeerd. Bijzondere kunstvoorwerpen

waren vaak wel beschreven en konden zo aan de rechtmatige eigenaren worden teruggegeven, maar boeken, bladmuziek, piano's, vleugels en andere muziekinstrumenten waren meestal niet meer identificeerbaar en zijn daarom nooit teruggekomen. De van naamstempels voorziene Van Liercollectie wel, maar bijv. die van de Wagnervereeniging en van Cronheim niet. Zeker ook de verloren gegane correspondentie is een groot historisch gemis. Het Theaterinstituut beschikt wel over het archief van de Wagnervereeniging, maar dat kent, hoogstwaarschijnlijk vanwege deze gebeurtenissen, grote leemtes. Zo hebben wij enkele jaren geleden ook zelf ervaren dat alle nadere informatie en omstandigheden rondom Thomas Manns veel besproken Wagnerlezing in 1933 in het Amsterdamse Concertgebouw, niet meer bekend zijn.

Wagner gedurende de 2^e Wereldoorlog

In 2005 verscheen naar aanleiding van de tentoonstelling *Theater in WOII* de publicatie *Spelen onder spanning; Verhalen over theater tijdens de bezetting*, van het Theater Instituut Nederland.

Na een gedegen statistische analyse volgde de voor menigeen onverwachte conclusie: "*Terugkijkend kunnen we concluderen dat er gedurende de gehele Tweede Wereldoorlog een divers aanbod aan theatervoorstellingen is geweest. Er was ook publiek voor dat aanbod, want na een korte inzinking aan het begin van de oorlog nam het theaterbezoek daarna gestaag toe. Het theaterbezoek volgt daarmee de opwaartse lijn van het bioscoopbezoek [...dat nog...] een stuk spectaculairder was. Het is*

een bevestiging van de aanname dat de Nederlanders tijdens de oorlog behoefte hadden aan vermaak, en het ligt voor de hand om die behoefte te verklaren uit de vlucht voor die treurige dagelijkse realiteit.” (42)

Het is daarbij opmerkelijk dat ondanks de vele vrijheidsbeperkende maatregelen van de bezetter, zoals de anti-joodse bepalingen, de verplichte Arbeitseinsatz van alle mannen van 18-35 jaar in Duitsland, de spertijd, de beroepsverboden voor sommige auteurs en artiesten, de strafsluitingen van theaters/bioscopen na daden van het verzet en de afwezigheid van Amerikaanse/Engelse films en theaterstukken, het film- en theaterbezoek toch toenam en bleef toenemen. De bezoekers lieten zich ook niet weerhouden door de Duitse propagandafilms en journaalbeelden of door de oproepen van het verzet om het uitgaansleven te boycotten. De grote aantallen onderstrepen alleen maar waarom het Nazibewind, zoals bekend, zo groot inzette op volksbeïnvloeding door middel van de film.

Tabel 8 Aantal verkochte publiekskaartjes voor diverse voorstellingen 1940-1945. (43)

AANTAL VERKOCHTE KAARTJES 1)	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Filmvoorstellingen	33.900.000	31.300.000	42.900.000	55.400.000	12.300.000	51.700.000
Overige voorstellingen	10.100.000	10.300.000	12.200.000	13.900.000 2)	4.700.000 3)	23.900.000
1) Circa de helft van deze kaartverkoop vond plaats in de 7 grootste steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Haarlem, Groningen, Eindhoven), de andere helft in de rest van het land. 2) In 1943 was de groep ‘Overigen’ in die 7 grootste steden als volgt verdeeld: variété/cabaret 52%, toneel 22%, concerten 14%, opera/operette/ballet/revue 11%; de landelijke verdeling is niet exact bekend, maar die komt naar alle waarschijnlijkheid grotendeels met de hier genoemde overeen. 3) De daling in 1944 is hoofdzakelijk ontstaan door gebrek aan elektriciteit waardoor vele zalen moesten sluiten.						

Bij 11%-aandeel voor de groep *opera/operette/ballet/revue*, in het topjaar 1943, is het aantal verkochte plaatskaarten dus globaal te stellen op ca. 1,5 mln. Het aandeel operabezoek daarin is helaas niet bekend. Als altijd werd de opera minder vaak bezocht dan de revue, maar desondanks was er toch heel wat opera-aanbod in deze oorlogsjaren. In totaal waren er 110 nieuwe opvoeringen in deze jaren. Dat aantal in feitelijk slechts 4 seizoenen (met grotendeels 1940 en het winterseizoen 1944/45 eraf) is gezien de omstandigheden toch opmerkelijk veel te noemen.

Hoewel het sommigen wellicht ongeloofwaardig zal voorkomen, betekenden deze oorlogsjaren de facto een slechte periode voor wat betreft het aantal Wagneropvoeringen. In deze periode was er in Nederland nauwelijks aandacht voor Wagner en de Duitse bezetter zelf deed ook geen enkele poging om diens werk geforceerd op te dringen. In de vijf vooroorlogse jaren, van mei 1935 tot mei 1940, werden in ons land 12 nieuwe Wagneropera's uitgebracht. Van de tussen mei 1940 en mei 1945 genoemde 110 nieuwe operaproducties, waren er slechts 5 Wagneropera's. Ter vergelijking brachten diezelfde oorlogsjaren:

19 opera's van Puccini, 17 van Mozart, 12 van Verdi, 7 van Italiaanse veristen en 8 Duitse operettes. Van die 5 Wagner-oorlogsproducties vonden er 4 plaats in 1941 en nog 1 in 1943;
 in 1941: 1x *Tannhäuser* door de Wagnervereeniging, 1x *Tannhäuser* door een Haagse operagroep, 1x *Lohengrin* en 1x *Meistersinger* door Duitse gezelschappen;
 in 1943: 1x *Lohengrin* door het Gemeentelijk Theater Bedrijf Amsterdam. (44)

Gedurende de Tweede Wereldoorlog bracht de Wagnervereeniging, in samenwerking met de in 1938 zelf opgerichte Nederlandsche Operastichting, in totaal nog maar 2 voorstellingen uit: in najaar 1940 de bevrijdingsopera *Fidelio* en in mei 1941 de al gememoreerde *Tannhäuser*. Zoals we al zagen bemoeiden de Duitsers zich natuurlijk met deze vereniging die hun grote Duitse componist zo centraal stelde. Een joodse secretaris van een Wagnervereeniging was vanuit Nazi-standpunt onacceptabel. Dit betekende dat secretaris Paul Cronheim, het veld moest ruimen, geïnterneerd werd en later naar Westerbork en Theresienstadt werd gestuurd. Met de afwezigheid van Cronheim was de ziel en drijvende kracht eruit. De nog aanwezige bestuursleden ondernamen geen verdere activiteiten meer en hielden de vereniging in slapende toestand. Voorzitter van Tienhoven spande zich, met de hulp van

Winifred Wagner, wel met succes in om het nog resterende vermogen van de zo genoemde ‘Autorisierte Auslandbühne von Bayreuth’ te kunnen behouden.

Het zal duidelijk zijn dat het geringe aantal Wagnervoorstellingen in deze oorlogsjaren, zijn sporen nalaat in de overzichtscijfers: het aandeel Wagneropera's t.o.v. het totaal aantal uitgebrachte opera's was over de periode 1886 tot 1940 zo'n 8,9 % geweest (zie WK 61.1, mrt 2021, pag.38), maar zakte nu naar 4,5%. Waar in de voorafgaande 54 jaar elk jaar gemiddeld 5,3 première's of hernemingen plaatsvonden, was dat nu gemiddeld 1 per jaar. Deze cijfers staan in tabel 4B, die hierna nog volgt.

Arthur Seyss-Inquart, de rijkscommissaris voor het bezette Nederland (45), was een groot muzikkliefhebber en ijverde fanatiek bij Goebbels voor de instelling in Den Haag van het ‘Deutsches Theater in den Niederlanden’. Het werd gevestigd in de ‘Stadtschauburg Den Haag’ (de voormalige Koninklijke Schouwburg) en opende, met Goebbels als eregast, op 19 november 1942 met Mozarts geliefde opera *Don Giovanni*. Geen Wagner dus. Dit omvangrijke theatergezelschap werd een landelijk opererende, actieve cultuurinstelling van de ‘Nieuwe Orde’ die frequent - behalve toneelvoorstellingen - ook vele opera's opvoerde, maar met een Wagner-productie kwamen ze niet één keer.

 DEUTSCHES THEATER IN DEN NIEDERLANDEN INTENDANT DR. WOLFGANG NUFER		
DEN HAAG		
SONNABEND 23. Oktober 19.30 bis 21.30	Orpheus und Eurydike Oper mit Or. v. v. v. v. v.	ABONNEMENT 1 1. Vorstellung Preis: 5.00 bis 1.00 Vorverkauf ab 20. Oktober
SONNTAG 24. Oktober 14.30 bis 18.15	Florentiner Brokat Komödie von Giuseppe Pasquale	Preis: 5.00 bis 1.00
SONNTAG 24. Oktober 18.30 bis 21.45	CLIVIA Revue-Operette von Max Dreyer	Preis: 1.00 bis 0.50
MONTAG 25. Oktober 19.30 bis 21.30	Orpheus und Eurydike Operette von Robert Krampe	ABONNEMENT 2 2. Vorstellung Preis: 1.00 bis 0.50
DINNSTAG 26. Oktober 19 bis 21.15	Der Vetter aus Dingsda Operette von Robert Krampe	ABONNEMENT 3 3. Vorstellung Preis: 1.00 bis 0.50
MITTWOCH 27. Oktober 19.30 bis 21.15	Der Troubadour Oper von Giuseppe Verdi musikalische Leitung: Wilhelm Frenkel, Intendant, Wolfgang Zeller, Leiter des Orchesters	ABONNEMENT 4 4. Vorstellung Preis: 1.00 bis 0.50
DONNERSTAG 28. Oktober 19 bis 21.15	Der Richter von Zalamea Schauspiel von Calderón	Preis: 5.00 bis 1.00 Nachkonzert nach Vorstellung gefällig
SONNABEND 29. Oktober 14 bis 18.15	Der Vetter aus Dingsda	Geschlossene Vorstellung
SONNABEND 30. Oktober 18.30 bis 21.15	Der Troubadour	Preis: 1.00 bis 0.50
SONNTAG 31. Oktober 14 bis 18.30	Madame Butterfly Oper von Giuseppe Puccini	Preis: 1.00 bis 0.50 Vorverkauf ab 20. Oktober
SONNTAG 31. Oktober 18.30 bis 21.45	CLIVIA Revue-Operette von Max Dreyer	Preis: 1.00 bis 0.50 Vorverkauf ab 20. Oktober
MONTAG 1. November 18.30 bis 21	Two Edellieden van Verona Ballet von Wilhelm Steinhilber	Preis: 5.00 bis 1.00 Vorverkauf ab 20. Oktober
ARNHEIM		
MONTAG 28. Oktober 18 bis 20.15	Die Mainacht Komödie von Felix Peter Bach	ABONNEMENT 1 1. Vorstellung Preis: 5.00 bis 1.00 Vorverkauf ab 20. Oktober
DINNSTAG 29. Oktober 18 bis 20.15	Die Mainacht	Geschlossene Vorstellung
AMSTERDAM		
DONNERSTAG 30. Oktober 19 bis 21	Der Vetter aus Dingsda Operette von Robert Krampe	ABONNEMENT 2 2. Vorstellung Preis: 1.00 bis 0.50 Vorverkauf ab 20. Oktober
FRIDAG 31. Oktober 19 bis 21	Der Vetter aus Dingsda	ABONNEMENT 3 3. Vorstellung Preis: 1.00 bis 0.50 Vorverkauf ab 20. Oktober
ROTTERDAM		
FRIDAG 29. Oktober 19 bis 21.45	Florentiner Brokat	Geschlossene Vorstellung
HAARLEM		
MONTAG 1. NOVEMBER 19 bis 21.15	Die Mainacht Komödie von Felix Peter Bach	ABONNEMENT 4 4. Vorstellung Preis: 5.00 bis 1.00 Vorverkauf ab 20. Oktober
Theaterbesuchen zum besten Kassapreis für Wahlrecht und Wahlberechtigte vor gegen Berechtigungsbescheinigung der für die einzelnen Theaterkassen zuständigen Ortskommissionen. Die nächsten Premieren: in Uraufführung: Die Puppe von Gandersheim, Komödie von Felix Peter Bach in Erstaufführung: Die Sonntagsfrau, Schauspiel von Carl Harkup, Regie in Erstaufführung: JENUFA, Oper, von Max Dreyer Kontinuierverkauf an der Theaterkasse Stadtschauburg täglich (außer Sonntage) von 10 bis 18 Uhr Abendkonzerte eine Stunde vor jeder Vorstellung Begleit des Vorverkaufes jeweils Sonntag für die Vorstellungen der folgenden Woche einschließlich Sonntags und Freitag für die anschließenden folgenden Vorstellungen Preis: 10.00 und 15.00 - Schenkungsbefreiungen ab 10.00		

Affiche Deutsches Theater in den Niederlanden met weekprogramma in november 1943 (foto TIN).

Dat sloot ook aan bij de veranderde situatie in Duitsland zelf. Gedurende de 30'er jaren was er landelijk en binnen de NS-gelederen, veel klaoengeschal en massale Wagneraandacht, maar met de tijd was die toch tanende. Hitler was een Wagnerliefhebber en daar hield men natuurlijk rekening mee, maar de hogere partijleiding was minder Wagnergezind: te moeilijk, te lang. De meeste Nazi-kopstukken hadden meer met operettes, zoals die van Franz Lehár. Gaandeweg steeg met publieksgerichte muziekfeesten ook de aandacht voor de grote Beethoven en de muzikaal meer toegankelijke Mozart (46).

Dat de geesteswereld van de rococo-kunstenaar en vrijmetselaar Mozart mijlenver af stond van het nationaalsocialistische gedachtengoed en dat zijn meest geliefde en uitgevoerde werken teksten vertolkten van de joodse librettist Lorenzo Da Ponte, werd simpelweg genegeerd. Mozart werd verduist, geariseerd en ingezet als een imperialistisch Nazi-instrument. Die ontwikkeling werd sterk gestimuleerd door de inlijving van Oostenrijk in 1938, de ‘Anschluß’. Voordien was Salzburg op alle

mogelijke manieren dwars gezeten door Duitsland, maar nu verlegde de aandacht zich van het eigenzinnige private Wagnerfestival van Bayreuth naar het staatsfestival onder volledige Nazi-controle in Salzburg, waar Mozart en Beethoven de boventoon voerden.

Het nieuwe Salzburg werd ook politiek-bestuurlijk en financieel flink bevoordeeld. Het blijvende effect daarvan, het cultureel op de wereldkaart zetten van Salzburg als Mozart-Walhalla, is behalve vanwege het hoge muzikale kwaliteitsniveau, mede duidelijk aan de Nazipolitiek te danken (47).

Toen het inmiddels oorlog was geworden had men zo wie zo meer behoefte aan opbeurender, vrolijker muziek. Bayreuth moest zijn *Ring*-voorstellingen staken. Die liepen immers altijd uit op een *Götterdämmerung* en dat was voor het volksmoreel (en de NS-leiding) nu ongewenst. Daarvoor in de plaats kwam Bayreuth voortaan jaarlijks met opvoeringen van de “komische” *Meistersinger*-opera.

Wat scenische opvoeringen van zijn opera's betrof was er die jaren in ons land dus weinig Wagner te beleven. Zijn muziek bleef echter wel geregeld klinken, zij het als platvloerse gebruiksmuziek. Zoals hiervoor vermeld werden er van 1940 t/m 1944 gemiddeld per jaar zo'n 35 miljoen bioscoopkaartjes verkocht. Dat op een bevolking in 1943 van 9,1 miljoen inwoners, plus naar schatting zo'n 70.000 hier aanwezige Duitsers. Rekening houdende met de afname van de bevolking in die oorlogsjaren en de wetenschap dat vele personen ter verstrooiing frequent naar de film gingen, is te concluderen dat elk jaar miljoenen personen herhaaldelijk geconfronteerd werden met de Duitse propagandafilms en de gecensureerde bioscoopjournaals.

Die laatsten vaak tot vervelens toe begeleid door de bekende Wagner-evergreens in fortissimo. Deze korte ‘heldhaftige’ muziekfragmenten werden als bombastische partijpropaganda ook ingezet bij grote manifestaties en als aankondigingsdeuntjes gebruikt bij officiële overheids- of leger-mededelingen over de radio. Door deze zeer eenzijdige selectie en de continue herhaling ervan hebben ze bij het algemene publiek een onjuist beeld doen postvatten over Wagners muziek en daardoor bepaald niet bijgedragen aan de appreciatie daarvoor in latere jaren. Een misvatting die tot op de dag van vandaag, 75 jaar na dato, bij sommigen nog doorwerkt. Door de jaren heen fluctueerde het aantal bioscoopgangers, maar vele bezoekers die, ondanks de vervalste berichten, best zagen hoe na Stalingrad het oostelijk front in elkaar stortte, zullen waarschijnlijk de Walkürenrit of Siegfrieds treurmars fluitend, naar buiten zijn gegaan.

Zowel de nazi's als de Wagnerfamilie zelf, hebben aldus fors misbruik gemaakt van Wagner: van zijn persoon, van zijn muziek en van zijn Festspiele in Bayreuth. Het festival en zoals we zojuist zagen, ook zijn muziek werden geregeld ingezet als propaganda-instrument. Het is dus niet verwonderlijk dat men na de bevrijding in Nederland niet veel trek meer had in deze ‘verkeerde’ componist. Het was toen ook niet de tijd van genuanceerde oordelen: zelfs al wisten de meeste mensen in die jaren niet precies wat voor man Wagner eigenlijk zelf was geweest, ze hadden - begrijpelijk - gewoon geen trek in de muziek waarmee de nazi's zich hadden getooid. Gaandeweg drong ook door dat de 19^e-eeuwse Wagner privé, ondanks zijn nauwe en intensieve relaties met nogal wat joodse muziekvrienden, zich in zijn leven duidelijk antisemitisch had uitgelaten en na zijn dood, zijn familie in Bayreuth in nog veel sterkere mate. Maar dat waren niet de enige redenen waarom het de Wagnervereeniging na de oorlog niet naar den vleze ging.

Cultuurpolitiek tijdens de Duitse bezetting

De politieke houding in Nederland ten aanzien van kunst en cultuur was door de oorlog grondig gewijzigd. Sinds Thorbecke's geveleugelde frase “kunst is geen regeringszaak” uit 1862 hield de overheid zich overwegend afzijdig van structurele ondersteuning en financiering van de kunst- en cultuursector, mede onder de noemer van “vrijheid”. Het was aan het particulier initiatief zich te organiseren als burgers of groeperingen wat wilden op het terrein van cultuur en geloof. Betrokkenen moesten zelf maar initiatief nemen. Daar paste niet bij dat de overheid zich daarmee bemoeide. Dat duurde zo voort tot aan de Tweede Wereldoorlog. Kunst en cultuur waren geen apart beleidsterrein in Nederland, maar een onderdeel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. (48)

In de oorlog veranderde dat overheidsstandpunt fundamenteel. Naar analogie van de situatie in Duitsland werden ook hier op verschillende beleidsterreinen ingrijpende veranderingen en nieuwe regelingen doorgevoerd. Zo werd niet alleen het systeem van kinderbijslag (oorspronkelijk afkomstig

van Bismarck in Pruisen), verplichte ziekenfondsverzekering en de invoering van vennootschapsbelasting en van zwemdiploma's doorgevoerd, maar ook een systematiek van kunstsubsidies. Bovendien kreeg Amsterdam, naar Duits voorbeeld van de städtische Bühnen, een volwaardig functionerend 'Gemeentelijk Theater Bedrijf', met onder meer een 'Afdeling Opera'.

Tabel 7: Rijksbegroting Departement van Volksvoorlichting en Kunsten 1940 - 1944

	1940	1941	1942	1943	1944
SECTOR KUNSTEN					
Muziek	141.200	221.200	489.500	1.086.070	1.169.290
Toneel & Dans	4.000	284.000	943.500	915.000	1.048.000
Bouwkunst, Beeldende Kunsten & Kunstnijverheid	13.250	40.750	50.750	112.000	102.000
Boekwezen	12.000	30.000	50.000	110.000	115.000
Ontspanning & Cultuur	2.000	2.000	77.000		
Culturele Propaganda				233.500	
Totaal in guldens	172.450	577.950	1.610.750	2.456.570	2.434.290
SECTOR VOLKSVOORLICHTING					
Perswezen	nihil	memorie	22.551	21.500	128.000
Propaganda			1.924.154		1.197.500
Politieke Propaganda				1.230.000	
Radio & Film (excl. bijdragen v.d. Rijksradio Omroep)	nihil	memorie	38.442	37.661	44.049
Totaal in guldens			1.985.147	1.289.661	1.369.549

In Den Haag werd als Secretaris-generaal op het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten de NSB'er Tobie Goedewagen benoemd. Hij was de man die de Kultuurkamer moest invoeren. Ook een fenomeen dat door Duitsland werd voorgeschreven. Deze naar eigen oordeel te weinig erkende filosoof, met een streng ethische instelling, vond het onbestaanbaar dat kunstenaars, zeker ook in de podiumkunsten, zo'n belabberde rechtspositie hadden (of liever gezegd dat deze juist ontbrak) en ook zo schandalig slecht verdienden: "nog minder dan een voddenman".

Hij slaagde erin het rijksbudget voor de sector ongekend te vergroten. Van 1941 tot 1944 vervijftienvoudigde de kunstbegroting, weliswaar om de politiek 'juiste' kunst te stimuleren, maar ook om de positie en inkomens van kunstenaars sterk te verbeteren. Zoveel geld was op de Nederlandse begroting voor de kunsten nog nooit uitgetrokken. De verbetering van de rechtspositie en de inkomens van podiumkunstenaars leidden ertoe dat de meesten van hen het qua inkomen nog nooit zo goed hadden gehad. Velen tekenden vervolgens dan ook zonder veel gemopper voor de Kultuurkamer. Een nazificeringsinstrument van de bezetter dat overigens totaal niet heeft teweeggebracht wat er mee was beoogd, namelijk het leggen van een fundament voor een cultureel klimaat voor de nieuwe groot-Germaanse gedachte: 'de Nieuwe Orde'. Die mislukking was terug te voeren op zowel het verzet er tegen in andere kunstdisciplines (vooral bij de schrijvers), als de ongekend gebrekkige organisatorische en administratieve uitwerking op het departement. Bovendien werden zowel de Duitse als de Nederlandse landelijke bestuursorganen in Den Haag gekenmerkt door een onontwarbare kluwen van tegen elkaar inwerken, onderlinge na-ijver en incompetentie. Het civiel bestuur viel ook ten prooi aan de onderlinge tegenwerking van het naar een gecentraliseerd rijk strevende Duitse bestuur rondom Seyss-Inquart, actief gevoed door Berlijn, en de ambtelijke organisatie die overwegend in NSB-handen was en onder leiding van Mussert naar een eigen semi-zelfstandige positie streefde. (49)

Goedewagen beoogde eigenlijk een soortgelijk beleid als de socialistische wethouder Boekman van Amsterdam voorstond en had beschreven in zijn dissertatie "Overheid en Kunst in Nederland" als gewenst toekomstig cultuurbeleid. (50) Een beleidsvisie die van grote invloed is geweest bij de latere

inrichting van de Nederlandse cultuurpolitiek. Emmanuel Boekman had zijn werkstuk eind 1939 gereed, maar - net zoals meerdere kunstenaars en intellectuelen - pleegde hij met zijn echtgenote zelfmoord naar aanleiding van de Duitse invasie in mei 1940.

NA 5 JAAR DUITSE OVERHEERSING: **OPMERKELIJKE BEVRIJDINGSVOORSTELLING**

1945 - Nederlandse bevrijdingspenning met een Walküre als Nederlandse maagd.

Ontwerp: Marinus Kutterink – **Materiaal:** ‘oorlogsmetaal’ – **Diameter:** 7 cm – **Productie:** Kempen & Begeer (?)



Voorzijde: De staande Nederlandse maagd in de gedaante van een Walküre als vrijheidsstrijdster, met helm, zwaard en vlag, staand op een door andere Walküren gedragen schild, door de lucht zwevend boven Nederland. Rondomtekst: GEEN VOLK IS WAARLIJK VRIJ • DAT NIET ZICHZELF BEVRIJDT

Keerzijde: Grafkruis met soldatenhelm boven een verslagen oorlogsdraak, omgeven door vlaggen, daarachter een rijzende zon. Tekst: EEN NIEUWE DAGERAAD / 5 MEI 1945.

(foto L.M. Cornelissen)

De Wagnervereeniging en de Nederlandse opera-situatie na afloop van de 2^e Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe wegen ingeslagen. Aanvankelijk trachtte het rooms-rode kabinet Beel (1946-1948) de klok ten aanzien van de nieuw ingevoerde overheidssteuning van kunst en cultuur weer de kop in te drukken en terug te gaan naar het vooroorlogse Thorbeckiaanse model. Maar die situatie was toen niet meer terug te draaien. Het begrotingsniveau van Goedewagen bleef gehandhaafd, vormde de basis voor de naoorlogse cultuurbegrotingen en er werd van regeringswege voor het eerst een bestuurlijke beleidsstaf voor kunst en cultuur geformeerd. De rijksoverheid stimuleerde nu ook de oprichting van een nieuw, onafhankelijk, nationaal operagezelschap. Daarmee betrad Nederland op operagebied eindelijk het niveau dat de andere westerse landen al jaren voor de oorlog hadden bereikt.

Het moge evenwel duidelijk zijn dat de Wagnervereeniging na de bevrijding in een tangbeweging terecht kwam. De Wagnerreceptie lag aan het einde van de oorlog op een dieptepunt. De naamgever en het onderwerp van haar doelstellingen werden door de maatschappij van dat moment afgewezen én haar publieke nutsfunctie als particuliere, op mecenaat gebaseerde, operaorganisatie was achterhaald, doordat de overheid die rol nu had overgenomen en daar ook publieke gelden voor inzette. Er was een andere tijd aangebroken.

Voor de Wagnervereeniging betekende de 2^e W.O. een genadeklap die zij nadien eigenlijk nooit meer echt te boven is gekomen, ook al gingen de activiteiten na de oorlog toch weer van start en duurden die nog zo'n veertien jaar voort. Cronheim die wonder boven wonder de oorlog overleefde, pakte direct de draad weer op en speelde opnieuw een bepalende rol in het zich nieuw ontwikkelende naoorlogse culturele leven. Met zijn ongekend goed en uitgebreid netwerk was hij daarbij van cruciaal belang.

We zagen eerder dat de Wagnervereeniging onder zijn energieke leiding, al in de 30'er jaren, naast de bediening van haar eigen leden, gericht toewerkte naar een groot professioneel operabestel voor een breed publiek. Met dat doel was in 1938 ook de Nederlandsche Operastichting opgericht, maar die moest haar activiteiten staken in juni 1941. Inhoudelijk werd in december 1941 zowel haar rol als die van de Wagnervereeniging overgenomen door het Gemeentelijk Theater Bedrijf, afdeling Opera. Een professionele organisatie, inclusief een eigen orkest, die tot juni 1946 kon blijven doorspelen, maar toen toch als 'foute organisatie' na veel kabaal moest stoppen. Er heerste in die eerste naoorlogse jaren



Affiche 1^e Holland Festival in 1948 (Ontw.: Eppo Doeve).

echter een ongekend grote cultuurhonger onder de bevolking. Ook voor opera was grote belangstelling. De Wagnervereeniging werkte van begin af aan opnieuw positief mee aan de opzet en inrichting van het nieuw vorm te geven operabestel in ons land. Al direct in 1946 ontstond het voortaan structureel, met overheidsgeld, gesubsidieerde operabedrijf “De Nederlandsche Opera”, gevestigd te Amsterdam. Qua activiteiten was het de voortzetting van het Gemeentelijk Theater Bedrijf. Cronheim werd, niet verwonderlijk, belast met de leiding. De *La Bohème* waarmee al meteen in september 1946 werd gestart, was dezelfde uitvoering, met dezelfde zangers, als waarmee het zo ‘foute’ Gemeentelijk Theater Bedrijf had moeten stoppen.

De verhouding Wagnervereeniging – Cronheim leidde er ook toe dat de Wagnervereeniging van meet af aan medeoprichter was van het in 1948 gestichte Holland Festival. Ook was zij betrokken bij de vorming van het Nederlands Ballet en werd, met de oprichting van een nieuwe stichting daarvoor, het oude voornemen om te komen tot de bouw van een echt operatheater opnieuw leven ingeblazen. Het secretariaat werd overgenomen door Mr. Evert Cornelis, die ook betrokken was bij het Concertgebouworkest.

Tabel 3-C+D : Operavoorstellingen Wagnervereeniging 1940 - 1959

Het aantal keren dat een productie op het speelplan is gezet; het aantal uitvoeringen (per productie) is niet aangegeven.

jaar	voorstelling	zaal	orkest	dirigent	regie
1940	Fidelio 1 x	StadsSchouwburg Asd.	Concertgebouworkest	E.v. Beinum	J. den Hertog
1941	Tannhäuser 1 x			J. den Hertog	Cr. Voorbergh
TOTAAL in 5 jaar: 2 x Wagner in Ned.					

jaar	voorstelling	zaal	orkest	dirigent	regie
1945-1959	Lohengrin (1951 & 1959) 2 x	StadsSchouwburg	Chamber Orch.	K. Böhm	H. Busch
	Tristan u. Isolde (1949 & 1959) 2 x	Asd.	Glyndebourne	B. Britten	G. Hartmann
	Walküre (1950) 1 x	Gebouw K. W.	Concertgebouworkest	I. Clayton	A. Jerger
	Ariadne auf Naxos 1 x	Den Haag	English Opera Group	K. Elmendorff	O.F. Schuh
	Beggar's Opera 1 x		Orchestra	R. Goodall	H. Tietjen
	Carmen 1 x		Orkest v.d. Ned.Opera	E. Kleiber	A. v.d. Vries
	Don Giovanni 1 x			J. Krips	L. Wallerstein
	Don Juan 1 x			F. Leitner	H. Waniek
	Entführung Serail 1 x			H. Oppenheim	
	Hochzeit Figaro 1 x			P. Pella	
	Nozze di Figaro 1 x			H. Tomasi	
	Otello 1 x				
	Pelléas Mélisande 1 x				
	Rape of Lucretia 1 x				
	Rosenkavalier 1 x				
	Americ. Nat. Ballet Th.				
	Ballet Ch. Elysées				
	Ballets Paris Roland Petit				
	Sadlers Wells Ballet				
Juni 1959	Tristan u. Isolde	na 75 jaar Afscheidsvoorstelling	Concertgebouworkest	F. Leitner	Wieland Wagner
TOTAAL in 14 jaar: 5 x Wagner v.d. 17 opera-producties					

Deze inmiddels fameuze naoorlogse jaren brachten ook de optredens van grote buitenlandse coryfeeën als Benjamin Britten, Kathleen Ferrier, Peter Pears, Nancy Evans. Max Lorenz, Kirsten Flagstad, Hans Hotter, Elisabeth Schwarzkopf, Sena Jurinac, Maria Reining, Magarete Klose, enz., enz.

Daarnaast beschikte men destijds over een heel regiment uiterst solide Nederlandse zangers: Gré Brouwenstijn (1954, 1955, 1956, 1965 in Bayreuth), Arnold van Mill (1951, 1956, 1957, 1960 in Bayreuth), Frans Vroons, Greet Koeman, Jan van Mantgem, Theo Baylé, Henk Angenent, Nel Duval, Chris Reumer, Gerard Groot, John van Kesteren, Cora Canne Meijer, Guus Hoekman, Annie Delorie, en nog velen meer. De kwaliteiten van onze Nederlandse Wagnerzangers werden ook internationaal herkend. Zo selecteerde Wieland Wagner bij het heropstarten van de Bayreuther Festspiele in de hierboven genoemde jaren bas Arnold van Mill voor liefst 11 optredens (Tituel, Hunding, Hans Foltz, Fafner, Daland, Koning Marke, Fasolt en nachtwaker) en sopraan Gré Brouwenstijn voor 8 optredens (Elisabeth, Guttrune, Freia, Sieglinde en Eva).



Nederlandse zangers in de periode 1945-1960: v.l.n.r. Arnold van Mill als Hunding (1949), Frans Vroons en Gré Brouwenstijn als Floristan en Leonore (1951), Gré Brouwenstijn als Elisabeth (Bayreuth 1955) en Guus Hoekman in onbekende rol.

Overeenkomstig het beleid van de dertiger jaren werden, naast enkele zeer bewust geprogrammeerde Wagnervoorstellingen, overwegend opera-evergreens van andere grote operacomponisten gebracht, onder leiding van de grote dirigenten van die tijd. Ook was er grote aandacht voor topballet met de meest prestigieuze gezelschappen uit Frankrijk, Engeland en de Verenigde Staten. Zie bijgaande tabel 3C+D.

Toch had de Wagnervereeniging het niet makkelijk: het al uitvoerig belichte anti-Wagnersentiment, de beperkte en snel slinkende financiële middelen en dat het opera-primaat nu bij de Nederlandse Opera berustte. Nagenoeg alle operaproducties werden voortaan uitgebracht door of in samenwerking met de nieuw opgerichte Nederlandsche Opera. De gecombineerde producties werden daarvoor deels door de Vereeniging financieel ondersteund. Dat waren dan dezelfde voorstellingen, waar aan de avonden van de Wagnervereeniging een eigen accent kon worden gegeven doordat dan het Concertgebouworkest speelde. Bij de andere voorstellingen van de Opera speelde hun eigen orkest.

De Wagnervereeniging hield het op deze manier nog een aantal jaren vol, maar haar taak zat erop. Zij had zichzelf overbodig gemaakt en de weg geëffend voor een professioneler en qua continuïteit solider operabestel. Na 75 jaren van sublieme Wagner- en andere opera-activiteiten besloot men te stoppen en werd in **1959** afscheid genomen. In februari met een *Lohengrin* met overwegend Nederlandse zangers, zoals Gré Brouwenstijn, Pieter van den Berg en Caspar Broecheler. Vervolgens in juni, in het kader van het Holland Festival, met een schitterende en spraakmakende *Tristan und Isolde*, in de toen revolutionaire regie van licht en ruimte van Wieland Wagner en met zangers van wereldklasse, zoals Ramon Vinay, Martha Mödl, Josef Greindl, Gustav Neidlinger en Ira Malaniuk.

Het Concertgebouworkest stond onder leiding van Ferdinand Leitner. Wat destijds niemand bevroedde: deze afscheidsvoorstelling schudde een heel groepje jeugdige Wagnerliefhebbers geestelijk zodanig dooreen, dat daarmee het zaadje werd geplant voor de spoedige oprichting in 1961 van een nieuwe Wagnervereniging in Nederland. Daarover later meer.



*Tristan und Isolde – Afscheidsvoorstelling
Wagnervereeniging in 1959; regie Wieland
Wagner. Met Ramon Vinay (Tristan), Josef
Greindl (Marke) en Gustav Neidlinger
(Kurnewal).*

Juridisch bleef de oude Wagnervereeniging nog bestaan tot 8 juni 1988, maar enige inhoudelijke activiteiten zijn er na 1959 niet meer geweest. Al was het dan niet het primaire doel, toch heeft de Wagnervereeniging door haar niet aflatende inspanningen om Wagners werk - en later ook dat van anderen - bekend te maken en de continue stroom aan uitvoeringen van internationaal niveau, niet alleen de interesse van de leden gediend, maar het hele Nederlandse culturele leven sterk beïnvloed. De Wagnervereeniging heeft met zijn uitvoeringen een kwaliteitsniveau neergezet dat als de standaard ging gelden en heeft daarmee de Nederlandse podiumkunst enorm gestimuleerd en verrijkt. Het was dan wel een particuliere en in naam besloten organisatie, maar in feite beklede de Wagnervereeniging de positie van de nationale opera-organisatie. Na de oorlog is die dus ook zo ontstaan.

De nieuwe constellatie hield ook in dat er praktisch geen bestaansrecht meer was voor andere particuliere operagezelschappen om op permanente basis Duits, Frans of Italiaans repertoire uit te brengen. Die zijn dan ook na de oorlog niet meer teruggekeerd.

In de periode 1945-1959/1960 werd het operalandschap in Nederland hoofdzakelijk gevuld door De Nederlandsche

Opera als het enige grote landelijke gezelschap. Als andere bovenregionale gezelschappen ontstonden in die jaren Opera Forum in Enschede (1955-1993, een fusie van Utrechtse Opera/Ned. Reisopera en Kameropera Camarata) en in Maastricht de Zuid-Nederlandse Opera (1953-1970).

Tabel 4B: Totaal aantal opera-uitvoeringen & aandeel Wagneropera's daarin 1886-1959. (52)

AANTAL WAGNER-OPERA'S & WAGNER-AANDEEL IN HET TOTAAL AANTAL OPERAPREMIERES EN HERNEMINGEN IN NEDERLAND 1886-1959								
Betreft het aantal keren dat een productie op het speelplan is gezet; het aantal opvoeringen per productie is niet aangegeven.								
Tijdvak duur	Tijdvak jaren van... t/m...	Toelichting tijdvakken	Doc. Annalen: TIN-nr. laatste opera v. tijdvak	Totaal aantal opera's in elke periode	Aantal Wagner- premières	% Wagner- aandeel	Gemidd. aantal opera's p.jaar	Gemidd. aantal Wopera's p.jaar
54 jaar	1886 - 1940	TOTAAL	t/m nr. 3210	3.210	286	8,9 %	59,4	5,3
5 jaar	1940 - 1945	de oorlogsperiode	t/m nr. 3320	110	5	4,5 %	22	1,0
14,5 jaar	1945 - 1959	wederopbouwjaren	t/m nr.3760	440	13	3,0 %	30	0,9

Wanneer we de hier besproken naoorlogse wederopbouwperiode van 14,5 jaar, tussen medio 1945 en eind 1959, beschouwen moeten we toch concluderen dat ondanks het aanvankelijke enthousiasme, het geen vette operajaren zijn geweest. Er werden in totaal 440 premières of hernemingen uitgebracht; dat zijn er 30 gemiddeld per jaar. In eenzelfde tijdsperiode van 14,5 jaar tussen 1900 en 1914 waren dat er liefst 1.080 in totaal, ofwel 74 gemiddeld per jaar. Het aantal van 30 opera's per jaar is van dezelfde omvang als de 28 producties van de crisisjaren 1930-1940. Ongetwijfeld was er wel sprake van een groot kwaliteitsverschil tussen de opvoeringen in deze twee perioden, maar de enorme verschraling van het aanbod is evident.

Als een van de oorzaken mag zeker het gebrek aan geld worden genoemd dat in deze moeilijke naoorlogse opbouwfase van ons land beschikbaar was voor dit soort uitgaven. De volgende aflevering in deze serie zal echter leren dat deze beperking van het totale aantal uitgebrachte producties structureel lijkt te zijn geworden! De 2^e wereldoorlog blijkt hier een duidelijke en blijvende cesuur te zijn.

De positie van het aantal Wagneropvoeringen was voor met name de werken van deze componist al precair vanwege de genoemde gevolgen van de 2^e WO, maar die ondervond van deze algehele kwantitatieve teruggang van het totaal aantal opera's een extra terugslag. In deze periode van 14,5 jaar werden in totaal slechts 13 Wagneropera's uitgebracht (waarvan zoals al gemeld 5 van de Wagnervereeniging), oftewel een aandeel van 3,0% van de genoemde 440 opera's in totaal. Dit betekent ook gemiddeld 0,9 uitvoering per jaar, wat overeenkomt met het gemiddelde van 1 gedurende de oorlogsjaren. Wat dat betreft was er dus geen verschil. Nogal wat Wagnerliefhebbers hebben door het ontbrekende aanbod in eigen land de weg weten te vinden naar het jaarlijkse Bayreuther festival.

Deze forse dip in de Wagnerappreciatie zou helaas nog langer aanhouden, maar vervolgens een spectaculaire wending ten goede nemen.. Daarover wordt bericht in de volgende, 6^e en laatste aflevering in deze serie.

Literatuuropgave & Noten:

- 35) Willem de Vries: *Sonderstab Musik, Music Confiscations by Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg under the Nazi Occupation of Western Europe*; Amsterdam University Press, Amsterdam, 1996, pag. 30-31 & 85.
- 36) de Vries: *Sonderstab Musik*; pag.88: facsimile-afdruk van publicatie Nr. 2850/40, d.d. 5.7.1940 uitgegeven door "Der Chef des Oberkommandos der Wehrmacht, [legergeneraal] Keitel: An den Oberbefehlshaber des Heeres, Den Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden" van het Führerbefehl betreffende de hiervoor genoemde ERR-taken en de opdracht tot medewerking daaraan door de geheime staatspolitie en het leger.
- 37) Het betreft hier de al direct in de beginperiode van de oorlog uitgevaardigde 'Führerbefehle' d.d. 5 juli & 18 nov. 1940 en de 'Sonderauftrag' van Goebbels d.d. 22 aug. 1940.
- 38) de Vries: *Sonderstab Musik*; pag. 117: facsimile-afdruk beschrijving mandaattekst Sonderstab Musik ERR.
- 39) de Vries: *Sonderstab Musik*; pag.153-169 (§ 3.1.1.2): beschrijving van het optreden van de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR) in het bezette Nederland.
- 40) Paul Post: *De bibliotheek van Van Lier*; De Boekenwereld, jaargang 16, 1999-2000, pag.138.
- 41) H. Slagter-Wieringa: *Het Buiten Kareol te Aerdenhout en zijn Bouwheer "De stille Heer van Kareol"*; Zutphen, 1974, pag. 55 – 63.
- 42) Hans van der Veen,: *Spelen onder spanning; Verhalen over theater tijdens de bezetting*; Theater Instituut Nederland, Amsterdam, 2005, pag. 47.
- 43) van der Veen: *Spelen onder spanning*; excerpt samengesteld uit de cijfertabellen pag. 14-45.
- 44) *Annalen van de operagezelschappen in Nederland 1886-1995*; eindredactie Piet Hein Honig; Uitgave Theater Instituut Nederland i.s.m. De Nederlandse Opera, Amsterdam, 1996; annalenanalyse jaren 1935-1945.
- 45) Arthur Seyss-Inquart, Oostenrijkse jurist en vanaf 1925 Nazi-sympathisant; in najaar 1940 door Hitler benoemd als rijkscommissaris voor het bezette Nederland. Voordien in maart 1938 onder Duitse druk op de dag van de Duitse inval in Oostenrijk benoemd als bondskanselier en enkele dagen later in die hoedanigheid, door ondertekening van de 'wet op de hereniging van Oostenrijk met Duitsland', de Duitse annexatie van Oostenrijk haar juridisch-bestuurlijke geldigheid verschafte! Hij werd in 1946 door het Internationale militaire gerechtshof in Neurenberg vanwege oorlogsmisdaden tot de strop veroordeeld.
- 46) De voorzitter van een grote Duitse Wagnervereniging vertelde me enkele jaren geleden eens het in dit verband veelzeggende cynische grapje: "Wissen Sie mein lieber Herr C., es ist doch traurig das die meisten Menschen denken das Beethoven ein Österreicher ist, und Hitler ein Deutscher!"
- 47) Erik Levi: *Mozart and the Nazis; how the Third Reich abused a cultural icon*; New Haven/London, 2010, pag. 3 Introduction & 145-160 Mozart performance and propaganda.
- 48) Boekman – Tijdschrift voor kunst, cultuur en beleid:
Nr. 81: *Kunst en Politiek* (Boekmanstichting, Amsterdam, 2009).
Nr. 95: *Sociaal-liberaal cultuurbeleid – Perspectieven en grenzen* (Boekmanstichting, Amsterdam, 2013).
- 49) Berkel, Benien van: *Tobie Goedewagen (1895-1980) – een onverbeterlijke nationaalsocialist*; De Bezige Bij, Amsterdam, 2013; pag. 191-196, tabel pag. 194, 204-207..
- 50) Boekman, Dr. E: *Overheid en kunst in Nederland*; Menno Hertzberger, Amsterdam, 1939.
- 51) Mr. Evert Cornelis: *De Wagnervereeniging 75 jaar, 1884-1959, Kroniek*; Tabellen II, III, V, VII, VIII; typoscript 1974-1975.
- 52) *Annalen van de operagezelschappen in Nederland 1886-1995*; annalenanalyse jaren 1886-1959.